

Др БРАНКО ПЕТРАНОВИЋ
редовни професор Универзитета – Београд

ЈУГОСЛАВИЈА ИЗМЕЂУ ФЕДЕРАЛИЗМА И КОНФЕДЕРАЛИЗМА О ИДЕЈИ НАРОДНОГ ЈЕДИНСТВА

Идеја народног јединства има међународну функцију у разбијању Аустро-Угарске као вишенационалне државе. Све државе које се стварају после пораза Централних сила воде се као националне државе. Пораз ових сила и конституисање нових држава на рушевинама три царства има за последицу националне револуције, праву ренесансу нација. Лењинова прогноза да нове националне државе немају изгледа пред таласом револуције која ће бити универзална, показала се нетачном. После 1918. уместо Берлинског конгреса, створена је Лига народа. „Од тада надаље”, каже Бенедикт Андерсон, „легитимна интернационална норма била је национална држава, тако да су се чак и преживјела царства у Лиги представљала под националним стијегом, а не у царској униформи. Након катаклизме првога свијетског рата плима национализма досегла је врхунац.”

На идеју народног јединства дуго се гледа као на наслеђе и вековно хтење најбољих нараштаја југословенских народа, за чије су оживотворење дате огромне жртве.

Основа југословенског програма Србије 1914–1918. почивала је на тези о „етнички јединственом народу”. Југословенски програм заснивао се на националном јединству Срба, Хрвата и Словенаца као „једноплеменика”. Резолуција Југословенског конгреса, усвојена маја 1915. у Нишу, полазила је од „потпуног и неразрушивог народног јединства Срба – Хрвата – Словенаца”. Југословени се третирају као један народ, јединствен, истоветан по језику, по „неоспоривим географским законима” и националној свести.

Уједињење је, међутим, спроведено у условима када се о националној интеграцији није могло говорити. Национално нису били конституисани чак ни делови Краљевине СХС, односно Југославије. Милорад Екмечић наводи да је кроатизација католичког становништва на српско-хрватском подручју довршена тек 1918., а код Македонаца и Муслимана су националну идеју носиле малобројне елите. Нема и неће доћи и поред извесне стандардизације, ни до социјалне интеграције, а различити цивилизацијски појасеви се нису могли приближавати, а камоли амалгамисати. Утицај верског фактора је остао и даље јако изражен. Није, разуме се, реч о фаталистичкој опседнутости конфесионалним моментом, већ о реалним верско-

црквено-клерикалним садржајима и зрачењима на свест, на друштвене токове и историју. Никако се не може заобилазити улога и значај социјалног католицизма као тоталне политичке контроле у најразноврснијим видовима. Елиминација клерикализма је, пак, претпоставка демократизације друштва. Да би се постало грађанином мора се престати бити верником који наставља са „интензивним теолошким доживљајем“ М.Екмечић.

Дуга српска национална револуција, почев од 1804., довела је до улоге Србије као Пијемонта југословенског уједињења, захваљујући историјским околностима, пре свега војним победама 1914. и на Солунском фронту. Но, она ту улогу није могла наставити и остварити у условима потпуне биолошке исцрпљености, коју неки историчари нзивају „демографским колапсом“, упоређујући је са губицима Чеха у верским ратовима почетком 17. века. За разлику од великих европских народа који су се на време ујединили као интегрисане националне целине, југословенским народима то није пошло за руком. Југославија је настала као неинтегрисана и то остала, јер се радило о народима који су били национално одређени већ у 19. веку, а на другој страни разликовали по политичким хтењима, традицији, културним ознакама, економској неравномерности, конфесионалној припадности. И данас се расправља: о томе да ли се верско и национално у балканском конгломерату морају изједначавати, или национализми балканског типа обезвређују националну конфесионалну детерминацију? По мени, одговор није једнак за све њих.

Идеја југословенског уједињења несумњиво дубоко сеже, некада води и као јужнословенска (са Бугарима); југословенство у прошлости је променљивог садржаја, а историјски гледано идентификујемо различите носиоце и гравитационе центре: Београд, Загреб, Софија, Цетиње чак, с тим што иза сваког таквог центра стоји идеолошка концепција велике националне државе. Тешко је у нашем простору створити било коју целину, чак под видом ексклузивне великонационалне концепције, која у себи не би садржавала и југословенску ознаку. Један писац и НДХ, са свом усташком негацијом нехрватског становништва, масовним злочинцима над Србима, Јеврејима, Ромима и хрватским антифашистима, дакле зоолошком националном политиком Павелића, представља као „малу Југославију“.

Шести јануар 1929. године није био производ постепеног сазревања (политичког, социјалног, технолошког), јер национална нивелација није била припремљена на социо-економском плану, произилазећи из фикције о једном народу, претпоставке да треба уклонити „племенске атавизме“ посредством официјелне идеологије југословенства, државног апарата, брисања историјских покрајина, милитаризоване власти. У сваком случају југословенство није могло да се одржи као животворна идеологија. Била је то државна, декретирана идеја, изражавала тежњу за јединственом националном културом, одржавањем догме о народном јединству, иако је било очигледно да се радило о химери јединствене националне државе. Краљ Александар је послао српске заставе у музеј и увео југословенску тробојку. Сањао је, као и неки српски културни радници пре њега (*Јован Скерлић*), да постигне и духовно јединство културе, уведе и озваничи екавицу, затим узме латиницу као заједничко писмо, оснује јединствену југословенску академију. Желећи да постане краљ Југословена, Александар је наилазио на отпор унификацији и у Србији, а не само у Хрватској. Држава није признавала

нације, а народ је одбацивао категорију југословенства у време више него јако изражених националних посебности. За хрватске националне максималисте југословенство је било „кринка велесрпства”, а за српске Југославију су створили „мајстори с мора” који су одгурнули природни развој Србије уместо према југу ка северозападу. *Слободан Јовановић* је у емиграцији критиковао Св. Прибићевића што је уплео српску политику северно од Саве и Дунава да се троши у аутономистичким питањима северо-запада, уместо да се посвети југу. Многим предратним политичарима идеал је француска политика у Алзасу и Лорени која је – да би их што боље везала за француско ткиво – слала у ове области своје највеће идеалисте и најбоље кадрове.

Југословенска идеологија није, према томе, успела да се изгради на темељу социјално-економских процеса и културних повезивања. Упркос овој интеграцији задржао се изолационизам, уместо различитих културних манифестација живота. Првобитно су националне идеологије разрађивале све покушаје приближавања, а државна интервенција 1929. је приближавање наметала у име интегралног југословенства, Разлике међу менталитетима чак су се продубљивале са првим жариштима кризе и несавладивим неповерењем. Прерано је и дошло до уједињења, јер је био исувише кратак интервал од балканских ратова до 1918. да би се људи боље упознали и на туђе навике свикло. *Драгољуб Јовановић* помиње да је преко ноћи граница отишла на крајњи северозапад, на Караванке, 700 км. далеко, остављајући некада граничне градове – Земун и Шабац у дубокој унутрашњости. Шта тек да се каже на то што су се браћа до краја рата тукла на странама супротних фронта; да су се задржали различити правни режими, неуједначени саобраћајни и други стандарди, заостали и напреднији аграрни односи; у Југославији нашао конгломерат од два милиона мањинског становништва неједнаког режима правне заштите; да је Ватикан, које је Католичка црква на бази централистичко-папистичког устројства Римокатоличке црква подређења, прихватио уједињење тек са клонолушћу и распадом „најкатоличкије државе”, итд.

Грађанска класа Србије, која је имала научно-културну ренесансу са својим херојским добом 1903 – 1918., доживљавала је у Краљевини силазну путању обележену низом криза неповерења и опструкција: од 1918, преко 1921, 1928, 1929, 1934, 1939-1941.

Поред ове историјски негиране интеграције за живота њеног творца – краља Александра, историјски је познат и други облик интеграције комунистичке провенијенције на бази јединствене федерације створене у оквирима другог светског рата, на бази политичког монопола КПЈ и државно својинског комплекса који је контролисала руководећа политичка снага, извлачећи из њега и своју политичко-економску моћ. У другој Југославији јединство се дуго задржавало преко најистакнутије личности као персонификације система интегративног фактора. Тито је, тако, имао „репрезентацијску функцију” окупљања Југословена, чак и када су подстакнута национална разврставања. Службени национализми републичког порекла разбијали су угославију, али су они били и „самозаштитна политика” интереса савезне и републичких олигархија, које су подстрекавајући национализам у име своје супремације овај истовремено нападале као патологију модерне историје.

Поменути Андерсон говори о „социјалном империјализму” у Источној Европи после 1945, уочавајући међутим да је присуство Црвене армије спречавало сукобе на националној линији између комунистичког режима (Немаца и Чеха, Пољака и Немаца, Чеха и Мађара, Мађара и Румуна, итд.). Спречавање избијања национализма у СССР-у и Источној Европи истовремено је служило доминацији велокодржавне Стаљинове хегемоније и његових наследника, разуме се до Горбачова, односно учвршћивању власти бирократије у оквиру постојећих моноцентристичких режима. Национално се подређује интернационалној догматици, а трајне хипотеке сумње и анатеме онемогућавају његово оживљавање под видом наводног национализма.

Интернационалистичко рухо, чак и у Коминтерни, није било сметња за фактичко изражавање усконационалних погледа функционера ове организације који су претежно припадали државама које су изгубиле први светски рат. Тиме не губимо из вида доминацију класне компоненте и интернационализма, па и стерилног, али не смемо превиђати ни другу страну у историјској реконструкцији. У примени националне политике балканских партија показује се да оне нису биле мање имуне од националистичког вируса од представника грађанских влада приликом деобе Балкана. Коминтерна свакако није била опседнута мржњом према Србији и српском народу, али у њеном грађанству није могла да не гледа кичму политичког система Краљевине после 1918, земљу која је прихватила део руске емиграције после револуције и најпогоднији полигон за револуционарну детонацију Европе с југа Европе након осеке револуције у Западној Европи, користећи националне антагонизме, сељачке покрете и социјално-економску кризу. Свакако да историографски још није испитан однос између совјетске државне политике и оне коју је водила Коминтерна, али за сада нема разлога да се одбацује претпоставка да се оне нису разилазиле после учвршћивања диктатуре, бар у оном смислу да она функционише као продужена рука совјетске спољне политике у међународном комунистичком покрету.

СТАРЕ ФОРМУЛЕ У НОВОЈ ИСТОРИЈСКОЈ СИТУАЦИЈИ

Историчари наводе дуалне формуле уређења од 1914. године, чија је негација Крфска декларација. Екмечић у својој синтези помиње ватиканску идеју Подунавске монархије из октобра 1918. на темељима Хабсбуршке империје, с тим што ће се из тог пројекта издвојити идеја о Хрватској и Словенији као републикама, Идеја о подунавскј монархији није нестала ни у другом светском рату, имајући своје присталице у Ватикану, Великој Британији и САД. Женевски споразум из новембра 1918. је почивао на дуалистичкој концепцији унутрашњег уређења Југославије. *Стојан Протић* је оптуживао југословенске политичаре да су се ослободили у рату српском и савезничком заслугом, али се „нису ослободили духовно”, остајући „још у идологији аустроугарској”.

Шта значи ово стално наилажење на ову идеју о двојној држави или конфедерацији, ево, пуних 70 година? У питању је свакако стара формула, реална историјска чињеница која се лако утврђује, без натезања, што значи да произилази из стварности наших разноврстности. Тако је налазимо између два рата, па се с њом у форми конфедеративног уређења суочавамо и данас. А о 1939. сучељавају се у историографији различита мишљења: да је у питању

федерализација Југославије, што је нама најближе, па до стварања корпус сепаратума, конфедеративног концепта, чак и излажења из Краљевине Југославије, чистог сепратистичког акта. Ако се једна идеја тако жилаво одржава, у интервалима проваљује и намеће као једина формула, онда преко ње не можемо прелазити као преко секундарне појаве. На њену појаву је свакако утицало искуство живота у Аустро-Угарској, схватање о хрватском државном праву, хрватској државности, коју можемо називати и „нотарском”, по Мачеку, у смислу да се о Пакта конвента заснива на неким споразумима и уговорима, разним прагматичким санкцијама и нагодбама (негде „сексуалним везама”, то јест династичким орођавањем, по Андрсону). Идеја се тврдокорно одржавала у традицији, свести, у процедуралној форми, династичком ритуалу, са невероватно снажним опструктивним учинком, као што показује искуство са хрватском грађанском политиком између два светска рата.

Има писаца који мисле да је питање унутрашњег уређења небитна ствар, чак – кажу – и конвенционална, али ми не делимо то гледиште. Конфедералистички елемент налазимо код Радића новембра 1918. када критикује делегате Народног вијећа што су као „гуске” журнули у „маглу”, па и 1922. када има „наклон” ка федерализму, обраћа пажњу на Србе у Хрватској. Противници су увек истицали да је то лабава државна заједница која би довела у питање целовитост државе и њен опстанак. Срби у јединственој Југославији 1918. виде решење свог националног питања које се после једног века довршава – тако се мислило – и то трајно у новоствореној држави. Име Србије се задржава у називу троимене државе, јер све што је у знаку Југославије мирише на „аустријанштину”, због чега пашићевци зарађују назив „српских франковаца”, у интерпретацији *Трише Кацлеровића*. Грађански мислиоци српског порекла прихватили су просту и централистичку структуру државе, али било је и оних који су је замишљали као федеративно организовану Југославију, неки су је чак видели као републику, предлагали децентрализацију, успостављали мостове споразумевања са Хрватима; демократи су у Босни видели тампон област између Срба и Хрвата, а мислиоци из групе „Напред” уочи рата гледали на федерализам америчког типа као на спасоносно решење. Конфедерализам се одбацивао као немогућност разграничења између Срба и Хрвата поразбацианих по Југославији, или како каже словеначки историчар *Ј. Плетерски* због „географског дисконтинуитета матице”. Чак је и за југословенске комунисте 1919. уједињење прихватљива солуција (класни национални унитаризам) као брана племенским атавизмима. Измешани су и Македонци (са Албанцима, Цинцарима, Турцима и другима), а у наше време и око 250.000 људи „с југа” живи у Словенији. Србија је до балканских ратова углавном национално хомогена, али се после у њој нашло милион македонског и албанског живља. За *Лава Троцког* тада је намакнут камен око врата Србије, при чему је један од будућих вођа октобарске револуције у случају Косова губио историјску и духовну страну косовског питања за Србе; а и етничка структура је тада била другачија. Око разграничења подсећа се (словеначки славист *Мурко*) да су Срби и Хрвати „сијамски близанци”, које се само хируршки могу одвојити уз крволиптање,

* Зар у титулатури владара хабсбуршког дома није стајало: Цар Аустрије, краљ Мађарске, Чешке, Далмације, Хрватске, Славоније, Галиције и Илирије...

самим тим што су срасли једни за друге. У емигрантској литератури писци југословенске оријентације свесни да је наше подручје најтруснију у Европи (најтеже европско национално питање) подсећају да је лако било раставити Норвежане од Швеђана, Португалце од Шпанаца, Ирце од Енглеца, јер су сви они имали засебни национални териториј. Срби и Хрвати су измешани у Срему, Босни и Херцеговини, у Лици, Славонији, Кордуну, Банији, итд. Појачана упозорења полазе од тога да нико нема право да остави „западне Србе” на цедилу, то јест да их жртвује, препусти на милост и немилост у њиховим старим стаништима. Шта, онда? Како год да се повуче граница, остаће једни или други, Срби или Хрвати, преко река: Дрине, Босне, Врбаса и Уне,; има публициста који у емиграцији пишу да не долази у обзир „развод”, јер нисмо – по њима – „у привременој брачној постељи”. Они, истовремено, одбацују тоталитарне методе пресељавања људи укопаних дугим временом у мешовито тло, ван матице.

Конфедерација, као савез држава, паралисала би економску ефикасност, оставила помешане југословенске народе у другим државним оквирима, чиме би их свела на статус националних мањина; раздробила Босну и Херцеговину или од ње направила крваво разбојиште распомањених националистичких страсти; увела у лабиринт бесконачних и нерешивих типолошких модалитета унутрашњег уређења, зависно од усконационалних интереса (политички федерализам, са јединственом економијом и делом савезних државних овлашћења; асиметричне јединице; образовање аутономија и ван Србије, на тлу некомпактних српских области у Хрватској, чак с Дубровником као градом посебне историје и специфичног залеђа, итд.).

У нашем времену нестаје стрпљење, губи се смисао разговора, истиче да је Србија „губиташ” и да је српски народ у целини дао исувише велики улог у две Југославије. Чему, чује се и на српској страни, залагати за Југославију и тиме подстицати оптужбе о новом трећем таласу српског хегемонизма, чиме се на другој страни изазивају још веће „духовне тескобе”. Хрватима је, пак, у Краљевини Југославији успело да већ после 20 година добију Бановину Хрватску на путу ка федерализацији, супротно искуству у Аустро-Угарској где су се 50 година мучили да изврше ревизију Нагодбе из 1868. Југословенски врх између два рата, са српским првацима у свим кризним тренуцима Краљевине, настојао је да се обнове преговори, успоставе контакти; бројни емисари тражили су модус вивенди. Колике ли разлике у једном другом историјском времену нове Југославије када је решењима из Устава 1974. Србија жртвована као другоразредна јединица, супротно чак начелима и духу овог консесуалног акта, као и неспремности са хрватско-словеначке стране да се разговара о ублажавању тих решења. Таквих покушаја са српске стране је било, али су онемогућавани, с врха пресецаани, инцијативе умртвљиване. Хрватска ствар је пре рата имала савезника у самој Србији, у Шумадији, у Београду о чему говоре наступе удружене опозиције која је хрватског вођу истакла као свог представника и стегоношу, приређујући му одушевљене дочеке уочи избора 1938., док је на снази био Блок народног споразума. Насупрот таквом инспиративном односу српске грађанске опозиције, Хрвати су тешко примали заједницу као трајно решење, гледајући у њој „претсобље” у које се улази или излази по вољи, уцењује везама са иностранством, отцепљењем, изласком из државе.

Па и после другог светског рата, када се прешло са централизоване, етатистичке федерације, која је почивала на политичком монопољу једне партије, на тзв. кооперативни или самоуправни федерализам циљ је био – разграђивање федерације. *Добрица Ћосић* подсећа на Кардељеву мисао у време писања Програма СКЈ да је Југославија само „транзит“ за народе који је сачињавају. Налазимо и код *М.Екмечића* идеју о трошењу Југославије развијањем идеја о балканској федерацији, што је тачно за пет година (1943-1948). Кардељева идеја се показала као далеко опаснија, јер је она дуго трајала, произвела бројне негативне последице, довела до садашњих рушевина и нове борбе за обнову Југославије или за разграничавање ван ње. Али, у време када се Балканска федерација налазила у центру пажње југословенског вођства (Тита, заправо), оно је било спремно да жртвује Југославију само под условом да буде најутицајнији чинилац нове формације, практично на њеном челу.

СТВАРАЊЕ И ОБЛИКОВАЊЕ "ПРВЕ" И "ДРУГЕ" ЈУГОСЛАВИЈЕ

У делу литературе прилично схематично се расправљало о 1918, апсолутизацијом начина уједињења, пре свега, превиђањем историјских околности у којима се налазила Србија и уопште односа снага као битног момента за опредељивање понашања у историји. Србија је 1918. имала војску, крунисану успесима, војни апарат, била победничка земља, савезник, располагала дипломатијом, функционалном владом; имала међународну репутацију.

Већина хрватског становништва одобравала је и дело и начин уједињења, али се Хрвати нису понашали као интегрисана нација, јер насупротив једнодушној вољи Далмације, на северу Хрватске није постојала јединствена заједница осећања. Због доминације клерикалаца у Крањској већина становништва је била против уједињења, али у Штајерској словеначки идентитет је био јачи од осећања верског афинитета. У Словенији су клерикалци били 1912. четири пута јачи од либерала и непријатељски расположени према уједињењу. За нас је овај Екмечићев метод анализе – колико год био тежак, непотпун и оквиран – значајан ради потискивања паушалних оцена; индикативан је за непосредну ситуацију и политичко, верско и национално осећање према овом епохалном чину. Но, откривају се и друге две важне чињенице. Једна је да ниједна држава на свету није настала убедљивом већином свих оних који су у тренутку њеног стварања одлучивали; друга показује да је преокрет настајао са прилижавањем слома Царства и неминовношћу његовог распада.

У борби за обнову друге Југославије учествовали су сви народи Југославије, разуме се у знаку дејства закон неравномерности ослободилачке борбе и револуционарне смене власти, као што показује историја, где је најважнију борачку масу чинио српски народ, иначе жртва и у другом светском рату. Са тог становишта нема разлике у првом и другом светском рату. Тежиште стварања основних државних институција у другом светском рату било је у западним деловима државе, а у лето и јесен 1944. говори се о борби за ослобађање Србије. Водећи друштвено-политички субјект обнове Југославије у другом светском рату је различит у односу на њеног првог творца, и са дијаметрално друкчијом националном политиком у односу на своје противнике. Уместо формуле јединствене државе са троименом племенском оз-

наком сада је реч о федерацији, али са једнопартијским монополом као политичком основом у виду ЈНОФ-а чије је водеће и инспиративно језгро КПЈ. Нове, владајуће снаге су у своме националном програму имале антихегемонистичку ознаку, због исфорсираног страха од српске мајоризације, задржавајући је у целом послератном развоју. На Оснивачком конгресу КП Србије борба против великосрпског хегемонизма наведена је као главни задатак.

Југословенска федерација је у пројекцији КПЈ имала искуство федеративног уређења СССР-а, „друге домовине” комуниста, како је говорио *Драгољуб Јовановић* пре рата, пројекте Удружене грађанске опозиције за којом КПЈ није смела заостати, које су подстицали и неслужбени британски представници (Ситон Вотсон”) и територијалну структуру КПЈ. Из тога искуства проистекла је југословенска федерација у рату и револуцији. Данас се истиче да границе нису биле одређене вољом одговарајућих демократских тела, већ вољом свемоћног Политбироа, што је тачно. Тито је на Оснивачком конгресу КП Србије 1945. био најближи концепту монолитне федерације, наглашавајући фигуративно да су границе између федералних јединица линије у мермеру. КП Србије добила је статус националне организације тек маја 1945. године, после словеначке, хрватске и македонске партијске организације. На овај редослед је утицало више момената: идеолошко уверење да српско национално питање не постоји, самим тим што Срби нису „угњетени народ, што је било крајње супротно објективној националној политици; аналогија са СКП(б) која у свом саставу такође није имала националну компартију Русије и фактички неразграничен српски простор ван руководећих структура (питање Црне Горе, Војводине, Босне и Херцеговине, Косова и Метохије, итд.).

У питању је централистичка федерација са формалним ознакама суверенитета народних република, практично са решавањем свих питања националне политике на седницама Политбироа којима присуствују и делегације заинтересованих републичких руководстава.

Једина оригинална идеја у нашем федеративном развоју затрептала је за један час –1953. године када је укинута Веће народа као стално тело и претворено у тело ад хок. Имао се утисак да се жели стварати Југославија као федерација општина и удруженог рада, остваривати самоуправна интеграција, али је касније надвладала идеја о отварању националног питања на Осмом конгресу СКЈ, што су делегати дочекали с великом муком уверени да је КПЈ национално питање решила у рату и револуцији.⁶ Конгресу је претходила Кардељева идеја о економској еманципацији република, чак и покрајина која је отвара врата сепаратизма и разбијања Југославије. То је био најјачи идеолошки ударац за Југославију као целину.

Сви они који данас исказују наду у трећу Југославију на бази договора (у Словенији и другде), морају критички пречистити са прошлошћу, објективно, аналитично и без предрасуда. Јер са том митологијом о српској диктатури између два светска рата не могу разумети ни Србију у рату, после рата и данас. Нико реалан не спори улогу Србије у уједињењу, Александрову нивелацију или националну унификацију, дакле и политичку доминацију грађанско-војних кругова, али не као тоталан концепт, никако статично, без промена, без уважавања словеначке националне, културне и економске еман-

ципације, искључивањем симбиозе дела српског грађанства са грађанством других југословенских народа у систему владавине, па и почетак разграђивања постојећег система још за живота Краљевине Југославије. Колико ли је само српских политичара и мислиоца тражило модус вивенди у оквирима формуле о децентрализацији, аутономијама, федерацији? Оваква једнострана схватања злокобна су и за уређење савремених односа, јер су хипотека будућности. Њима се, у ствари, оправдава еквиваленција између наводног ропства осталих народа у међуратном раздобљу и геноцида над српским живљем 1941-1945. године у НДХ, теза коју су апсолутно неодрживом сматрали и Немци, као усташки штићеници. Може ли се анулирати неравноправна српска позиција у југословенској федерацији (конфедерацији из 1974.) када је изгубила атрибуте државности, однос северозапада према Косову и променама у Србији последњих година. Како се олако губи из вида да је у питању народ са развијеном историјском свешћу који је самосталном снагом отворио „источно питање” још почетком прошлог века, 15 година после француске револуције, изнео на својим леђима ослободилачке ратове и уложио себе у Југославију, учествовао у отварању првих корака демократизације у Србији и Југославији, био деградиран а данас се проглашава бастионом болшевизма.

Авнојевској федерацији се може ставити више примедба с данашње дистанце, поготову од времена када је она насилно потиснута разним подземним путевима, идејама кооперативног федерализма, политичким обрачунима. Та формула је тријумфовала у земљи исцеђеној ратом, измученој грађанским сукобима, геноцидом над српским живљем, масакрима Немаца и квислинга над неборачким становништвом. Федерација је дошла као контратежа екцесима микро и макро национализама: великосрпског, великохрватског, великоалбанског, словеначког сепаратизма итд. Нови однос снага у нашем времену искључује поштовање било којег решења као фетиша, иако идеја равноправности наорда за југословенски вишенационални простор остаје једина звезда водиља. Од амандмана и Устава из 1974. авнојска Југославија је метафизика. Консесуална федерација је покопала авнојску федерацију која није била савез држава и која није познавала институцију аутономије. Био је то пораз напредних снага, без обзира на све ограничености АВНОЈ-а о којима се данас пише (нерегулисане границе, мерила избора већника, једностраначка основа када је реч о владајућој политичкој снази и њеној филозофији, итд.). Из распадања југословенске федерације као да су избијали стари сепаратизми и коминтерновски дезинтегративни екцес. Један публициста наводио је још 1982. да „закон конвоја мора водити рачуна о брзини најспоријих бродова”, иако су они који нису могли да издрже одређену брзину челних нестали у водама океана, или завршили у банкрту властитих, недораслих економија, егоистично препуштених својој судбини. „Државни моноцентризам” временом је потопљен ”републичким етатизмом”.

ИСТОРИЈСКО ИСКУСТВО И БУДУЋНОСТ

У наше време Југославија је у најдубљој кризи од 1941. и на новом раскршћу: дуга криза у Југославији потенцирана је сломом концепта реалног социјализма на Балкану, средњој и источној Европи. Недавно је један учењак

писао да је очекивао слом тог света, али да је мислио да ће до тога доћи почетком трећег миленијума. Често се подвлачи да се Југославија не може подводити под историјске тачке: 1941. и 1948, свакако да не може. Додали бисмо и низ других последичних појавних манифестација: отворене границе, сарадња са западним, капиталистичким и социјалистичким светом, покушаји увођења тржишне привреде кроз започете и недовршене реформе. Али, да ли смо ми искористили историјску шансу која се пружала са одвајањем од источног блока 1948, недоследним трансформисањем политичког система, одвајањем Партије од власти и државе од економије, стварањем рационалних претпоставки за функционисање економског система, проширивањем лимита духовног стваралаштва, осигуравањем права грађанина, итд. Или је у оквиру самоуправне фасаде текао дегенеративни процес? Мислим да је историја дала најбољи одговор.

Југославија, ипак, има шансе и данас, бар по нама, иако са сваке стране слушамо апокалиптична предвиђања, мрачне, песимистичке нагласке и суморна најављивања. Код *Бенедикта Андерсона* налазимо да је лидер Гане Некрумах говорио о страху од балканизације Африке, „Црном Балкану”, „Балкану Африке”, мислећи на опасност националистичких екцеса у прошлости, на националистички максимализам, крајњу искључивост и етноцентризам. Та оптимистичка нота скривена је у позитвином одовору на питање: **ДА ЛИ ЋЕ ПРОЋИ ДЕМОКРАТСКА ЕВОЛУЦИЈА ИЛИ ЋЕ СЕ ЊОЈ ПРЕТПОСТАВИТИ НАЦИОНАЛИСТИЧКА ЕКСПЛОЗИЈА?** Све реалне дневне чињенице далеко пре говоре у прилог другог решења. У чему онда видимо те шансе југословенске федерације?

– Постоји могућност критичког сагледавања прошлости, сазнања једног богатог историјског искуства које је опомена и коректив, наук за мудре.

– Између песимизма и оптимизма, илузија и идеолошких пројекција постоји могућност трезвенијег сагледавања властите ситуације.

– Изменила се топографија стаљинизма у свету, на сцени су се појавиле нове снаге и идеје; долази и до радикалане смене генерација и завршавања једне епохе.

– Године 1918. фактор самоодбране је значајно утицао на одбрану југословенског етничког простора. Године 1941. тај фактор се није исказао, али се изразио у току народнослободилачког рата када је дошло до обнове Југославије као федеративне заједнице. Ова самоодбрамбена функција веће целине је тријумфовала у форми „социјалистичког патриотизма” у сукобу са стаљинским хегемонизмом 1948. године. Зашто би она данас ишла у музеј старина, као што мисле неки поспани малограђани, превиђајући да је небо натуштено и пуно неизвесности. Рецимо, због немачког уједињења сутра, са свим могућим новим локалним и регионалним интеграцијама. А зар ту није и опасност од мањинског питања на Балкану које може да се отвори и већ је отворено (питање Албанаца и Мађара у Румунији), а да не говоримо о судбини Македонаца у Бугарској и Грчкој. Општепознато место је да би поједини народи Југославије издвојени из југословенске целине тешко изашли на крај са опасностима властитога заокружења, асимилације и потециналног анексионизма.

– Геополитички положај Југославије је узрок подривања од стране околних земаља и великих сила, ерозије периферије, јер се ради о земљи

несвакидашњој: панонској, балканској, медитеранској и алпијској, пресеченој значајним трансверзалама и стратешким долинама, простору који спаја Европу са предњом Азијом, али јој и такав – што је помало парадокс – помаже да се држи у целини због важности простора и који је једино брањив јединственим снагама. Зар Словенци и Хрвати нису остварили у прошлом рату своју националну интеграцију (ако изузмемо део Корушке) помоћу укупне југословенске снаге?

– Мада није успела да се еманципује од земаља реалног социјализма које су у мирној, „планетарној револуцији” пред нашим очима доживеле крах, заправо њихови режими, у смислу политичке структуре моћи, једностраначког система, идеологије, култа вође и његове неприкосновености, Југославија је ипак успела да оде најдаље у стицању искустава у међународном промету, паралеленом равијању државне привреде и приватне предузимљивости (мада уз најжилавије отпоре који још нису сломљени), увођењу плурализма својина, обавезивању економских законитости.

Никада од 1918. као данас нису биле форсиране идеје француске револуције о праву грађанина. Револуција је грађена на политичком монопољу једне партије, а федерализам био практично псеудофедерализам.

Постоји несумњиво наличје новог наговештеног пута: економске законитости и њихово деловање у условима тржишне привреде, што при објективној неразијености по трећи пут асоцира на првобитну акумулацију и асоцијалност привредних субјеката везану за страст промета; опасност од националних сукоба. Слаба тачка је и у томе што су дуги процеси разарања југословенске идеје већ произвели одређено дејство и непрекидно појачавају са медијским ратом незапамћених размера. Захваљујући аматерским експериментима са државом, Југословени су хендикепирани непостојањем државног концепта, државне окрњености игром са сувереношћу делова и пројекцијама конфедерације, претњи националистичким реваншом снага које у вакуму пропале идеологије траже нове набоје, заправо једноставна решења националне интеграције.

Два скупа искуства Југославије могу бити сметња, али су и велики подстицај да не дође до репризе. У нашој ситуацији је могућа ренесанса левице југословенске и демократске оријентације са алтернативом као корективном или обрнуто. За Југославију су и велике силе, истина једне за конфедерацију.

Постоје и друге слабе тачке: србофобија, чим је истакнут захтев за равноправношћу у федерацији, почео изолационизам и међусобно оптуживање, одмакло подстицање косовске субверзије, наставило са грађењем српских антикоалиција. Има и тешких историјских искустава са геноцидом, сукобљеношћу по верској линији, општом кризом неповерења, распоредом страних инвестиција по географским координатама – исток – запад Југославије.

Коме није видљива динамика питања око нашег унутрашњег уређења? Колико ли је само модалитета политичара, правника и других научника у оптицају? За неке је излаз у конфедерацији на политичком плану, при чему се губи из вида како би текао тај процес, да ли би задовољио елементарне ефекте ефикасности, док би држава функционисала (економски и правно као јединствен простор); у захтевима за отцепљењем игнорише се ново

разграничење, помиње и асиметрично уређење које не би морало бити једнако решено у свим крајевима државе. У случају конфедерације помиње се такође питање граница, аутономија, раставе на бази економски чистих рачуна, итд.

Насупрот конфедералистима стоје федералисти. Има се утисак да је подела земље довршена на два дела, иако пројект реформи југословенске владе почива на појачавању југословенских овлашћења у сфери пореске политике и јединственог функционисања државе у смислу подстицања што слободнијих економских процеса. Показало се да нема економске реформе без политичких слобода, али се истовремено показује да нема успеха привредне реформе без јачања социјалних функција државе. Социјална правда и морална обнова саставнице су пројектованих промена оживљавања привреде и јединства целине.

ЦИВИЛНО ДРУШТВО – СЕНКЕ И ОГРАНИЧЕНОСТИ

У временској амплитуди од једног века сусрећемо се са појмом „цивилног друштва“, оног клерикалног, из папске енциклике донете 1896, али и покушајима за модернијим конципирањем овог вида друштвене организације. Из литературе је познато како су се „кршћанска народна друштва“ од краја прошлог века супротстављала социјалистичким на селу и граду, у култури, међу радништвом и сељаштвом. Чак и када су ове организације изгледале као аутохтоне, иза њих је стајала црква. Клерикалци су као главни чинилац словеначке политике надзирали највећи део духовног и световног живота, на задивљујућој материјалној основи задружне и банкарске моћи. У врху политичке власти од уједињења до смрти налазио се „патар Корошец“, као вођа словеначких клерикалаца. Није незанимљиво да је у време највеће моћи Освободилне фронте жупник био паралелна фигура у граду и селу, чији се утицај није могао мимсилазити. За разлику од свештенства у НДХ, словеначко свештенство (изузмемо ли Грегорија Рожмана и верску свиту која га је следила), нарочито у Словеначком приморју и Штајерској (спољни фактор, германизација и италијанизација), имало је патриотску вокацију. Идентификација националног и верског („хрватско католичанство“) још више је продубљивала поделе. Страна (емигрантска) публицистика подсећа (*Раде Калев*) да се свештенство у Хрватској развијало на ивицама периферије, добијајући „фронтоски карактер“, поседовало нешто од „менталитета тевтонских витезова“. Симболизам усташа и дела клерикалаца створена је варијанта клеро – фашизма коју неки писци увршћују под појам „медитеранског“. оторов клеро-фашизма је разлила НДХ 1941. године и довела до сатанског уништавања српског живља, Јевреја, Рома и хрватских антифашиста, интегралних Југословена, Муслимана. За Немце је то била држава која „ждере сама себе“. Мајор *Лин Фериш*, из Доновановог сервиса ОСС, предао је извештај о Југославији који је Рузвелт на Техеранској конференцији показао Стаљину, у коме су усташе биле наведена ка „химлеровски терористи“. Овим клерикалним концептом „цивилног друштва“ не губимо из вида друге бројне ограничености реализације таквог концепта у нас (неразвијености, опасности да идеологија большевизма не буде замењена идеологијом национализма, нарочито у постојећем интересу, да делови нашег друштва нису прошли кроз фазу грађанског друштва, живећи и данас

у знаку најразноврснијих феудалних и племенских ознака и рецидива, лоше и неуспеле последице индустријализације, изолационизма, неслобода која још данас окувају свест, итд.). Стога није неочекивано да неки страни историчари (*Бенедикт Андерсон*) сматрају да се у нашим просторима не ради о пледоајеу за „цивилним друштвом”, већ „националним цивилним друштвом” које није у стању да апсорбује модернизацију на бази универзалне формуле цивилног друштва, апсолутизацијом националних граница, државноправних симболика и хералдичких манифестација, затварањем и негацијом целине. Андерсон се пита да ли је преурањена модернизацијска формула модела цивилног друштва одређена унапред нашом аграрном реалношћу, неразвијеношћу, утицајем цркве, непостојањем државног искуства код неких делова, емоционалних усијања изражених незадовољством делова према целини. Модернизација је протпоставка еманципације и будућности, али је она несумњиво под тешким бременом прошлости и идеолошких заблуда. Да ли се историја, ипак, мора одживети? Неживљени национализми аграрног, недовољно развијеног или клерикализмом притиснутог, ван сумње уживају у нас пуни „емоционални легитимитет”. Поред историјске баштине прошлости, колико ли је тек других саставница произашлих из нове епохе које притискају на раскршћу – излажењу из једне идеолошке хипнозе и опасностима упадања у орбиту друге, не мање опасне националистичке. Мада ова дигресија може изгледати као удаљавање од теме разговора, чини нам се да је она њена суштинска окосница. Државно - правна техника одређена је ипак суштинским стањем свести, друштвеним развитком и реалним могућностима споразумног излажења из савременог ћорсокака.

*

* *

Две интеграције о којима смо говорили пале су на испиту историје, без призива, док трећа која се најављује у нашем садашњем хаосу буди наде – насупрот свим изнетим ограничењима – јер је први пут у историји ове земље реч о модерним и слободним облицима везивања, демократским, економски ефикасним, социјално прихватљивим и морално подстицајним. Али, поука је – ништа на реч, без сталне парламентарне и друге друштвене контроле.